

Криміналістика

УДК 343.985

Реброва Юлія Владиславівна

студентка

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Реброва Юлия Владиславовна

студентка

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Rebrova Julia

Student of the

Yaroslav Mudryi National Law University

Науковий керівник:

Домашенко Олексій Михайлович

кандидат юридичних наук, асистент кафедри криміналістики

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Научный руководитель:

Домашенко Алексей Михайлович

кандидат юридических наук, ассистент кафедры криминалистики

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

Scientific director:

Domashenko Alexey Mikhailovich

Candidate of Legal Sciences,

Assistant of the Department of Criminalistics

Yaroslav Mudryi National Law University

**ФЕНОМЕН ВИНИКНЕННЯ ХИБНИХ СПОГАДІВ, СПОСОБИ ЇХ
ВИЯВЛЕННЯ ТА НЕЙТРАЛІЗАЦІЇ У КРИМІНАЛЬНОМУ
ПРОВАДЖЕННІ**

**ФЕНОМЕН ВОЗНИКНОВЕННЯ ЛОЖНЫХ ВОСПОМИНАНИЙ,
СПОСОБЫ ИХ ВЫЯВЛЕНИЯ И НЕЙТРАЛИЗАЦИИ В
КРИМИНАЛЬНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ
THE PHENOMENON OF FALSE MEMORIES, WAYS OF THEIR
DETECTION AND NEUTRALIZATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS**

Анотація. Досліджено феномен виникнення хибних спогадів, способи їх виявлення та нейтралізації в кримінальному провадженні.

Ключові слова: хибні спогади, помилкові спогади, показання, допит.

Аннотация. Исследован феномен возникновения ложных воспоминаний, способы их выявления и нейтрализации в уголовном производстве.

Ключевые слова: ложные воспоминания, ошибочные воспоминания, показания, допрос.

Summary. The phenomenon of occurrence of false memories, ways of their detection and neutralization in criminal proceedings is investigated.

Key words: false memories, erroneous memories, testimony, questioning.

Постановка проблеми. Наслідки досліджень людської пам'яті мають дуже велике значення для системи кримінального правосуддя. Це ставить перед нами питання, чи можемо ми по-справжньому бути впевнені «за межами обґрунтованого сумніву», що певна особа вчинила злочин, у тих випадках, коли звинувачення засновані лише на спогадах учасників процесу. Це також показує нам, як легко невдалі методи допиту можуть створювати помилкові спогади. І це змушує нас переосмислити існуючі поліцейські практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дослідження посилок у показаннях допитуваних досліджували багато науковців,

зокрема: Н. І. Гаврилова, І. В. Гора, А. А. Эйсман, В. А. Колесник, В. О. Коновалова, Е. Лофтус, Ч. Морган, В. В. Нуркова, О. Я. Переверза, О. В. Полстовалов, Н. І. Порубов, Н. А. Селиванова, В. А. Снеткова, В. Г. Танасевич, Д. Шоу та Н. А. Якубович. Разом з тим, багато питань є дискусійними, а процедура виявлення і нейтралізації помилок у показаннях допитуваних є недосконалою.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою цієї статті є дослідження феномену виникнення хибних спогадів, способів їх виявлення та нейтралізації в кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з чинним кримінально-процесуальним законодавством, показання є процесуальним джерелом доказів. Останні, в свою чергу, визначаються як відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження [1]. При цьому, будь-яке показання під час допиту ґрунтується на зусиллях пам'яті. Під словами «я пам'ятаю» ми маємо на увазі не тільки певні теоретичні знання, а й практичні навички. Однак особливої уваги заслуговує та сторона психічного життя, яка повертає нас до спогадів минулого, - так звана «автобіографічна пам'ять». В. В. Нуркова визначає цей термін як суб'єктивне відображення пройденого людиною відрізка життєвого шляху, що складається в фіксації, збереженні, інтерпретації та актуалізації особистісно значущих подій і станів [2]. В середньому людина запам'ятовує 1/5 частини того, що почує, і 3/5 того, що побачить. З того, що людині покажуть і пояснять, вона запам'ятовує 4/5. У досліджах вченого Еббінгауза було показано, що при заучуванні в пам'яті залишається тільки 44% цього матеріалу, а через дві доби - лише 28%. У наступні дні зниження «кривої забування» відбувалося дуже повільно. Велика частина матеріалу в досліджах Еббінгауза,

зберігалася лише в короткочасній пам'яті [3, с. 125].

Процес формування показань являє собою складний механізм, який традиційно поділяють на три стадії (етапи): сприйняття, запам'ятовування і відтворення [4, с. 204; 5, с. 55]. Існують й інші думки щодо стадійності цього процесу. Досить поширеною є точка зору, згідно з якою виділяють чотири стадії: сприйняття, запам'ятовування, відтворення та передача інформації слідчому [6, с. 67-112; 7, с. 56-72; 8, с. 286]. Велика кількість науковців в своїх дослідженнях приділяють увагу саме сприйняттю особою певної події і ілюзіям, що виникають на цьому етапі (зорові, слухові і т. п.) [9]. При цьому, поза увагою залишається друга та третя стадія, що є найбільш значущими для подальшого процесу розслідування, в межах яких розглянемо феномен хибних спогадів [18].

Пам'ять людини, як і сприйняття, має вибірковий характер: людина запам'ятовує не все, що вона сприймає. Запам'ятовується лише те зі сприйнятого, що викликає глибокі переживання або має істотне значення. Ця обставина своєрідно позначається на показаннях свідків, потерпілих, обвинувачених [4, с. 108]. З часом відбуваються процеси забування (поступове зменшення можливості в пригадуванні матеріалу) і викривлення сприйнятих подій. Запам'ятовування, яке у часі недалеко відстає від події злочину, дає змогу краще, детальніше, повніше відтворити сприйняття.

Заключною стадією формування показань є відтворення. У психології відтворення визначається як процес пам'яті, що полягає в актуалізації раніше сприйнятого матеріалу шляхом «діставання» його з довгострокової пам'яті та переведення її в оперативну. Розрізняють відтворення у вигляді впізнання або спогаду, мимовільного і довільного, безпосереднього чи відстроченого. Матеріал, що міститься в пам'яті, реконструюється (перетворюється). У психологічній літературі виділяють два види реконструкції: 1) така, що не порушує адекватності відтворення

сприйнятого; 2) така, що порушує адекватність відтворення сприйнятого. Давання показань у процесі допиту — своєрідна форма відтворення подій минулого. При відтворенні, на відміну від попередніх стадій, у формуванні показань беруть участь як допитуваний, так і слідчий. Причому на допитувану особу слідчий справляє керуючий вплив [4, с. 110].

Процес відтворення на допиті чітко проявляється у висловленні думок допитуваного. Вміння висловлювати свої думки (усно чи письмово) у кожної людини є індивідуальним (мають значення рівень інтелекту, освітній і культурний рівні, мовна підготовка тощо). На формування показань у стадії відтворення також впливають: емоційний стан допитуваного, темперамент і характер, сугестивність, схильність до фантазування. Так, у процесі відтворення події допитуваний перебуває у певному психічному стані (емоційна напруженість, страх, фрустрація тощо), який необхідно враховувати слідчому в процесі допиту.

При відтворенні можливе виникнення помилок, що зумовлено залежністю відповідей допитуваного (за формою) від характеру запитань слідчого. Це виражається в явищі персеверації (прагненні повторити у відповіді слова і конструкції, що вжиті слідчим у запитанні) і вербальній ригідності (допитуваний продовжує мислити в напрямі, нав'язаному йому слідчим).

Під час оцінки отриманих показань слід враховувати ефект сугестії (навіювання), як один із факторів, що впливають на процес формування показань. Навіювання в психології визначається як процес однобічного, активного та персоніфікованого впливу одного на іншого чи групу людей, який здійснюється за допомогою мовного повідомлення і характеризується неусвідомленим сприйняттям того, що навіюється (Б. Паригін). Навіювання спричиняє виникнення помилок у показаннях. Розрізняють три види навіювання: 1) доперцептивне (навіювання, що передуює сприйняттю події); 2) навіювання перцептивне (навіювання в процесі

сприйняття події); 3) постперцептивне (навіювання, спрямоване на подію, що вже відбулася). На стадії відтворення навіювання може виникнути як результат впливу з боку слідчого, тому заборонені навідні запитання, що містять елементи сугестії. У процесі відтворення можуть бути сформовані неправдиві показання. При цьому слід наголосити, що допитуваний далеко не завжди свідомо формує неправду [4, с. 112].

Вивчення проблеми появи хибних спогадів у допитуваного не зводиться лише до дослідження факторів впливу на формування показань. Мова йде саме про такі хибні спогади, що являють собою пам'ять про речі, які ніколи з нами не відбувались насправді. Це можуть бути невеликі помилки пам'яті, які, наприклад, змушують нас думати, що ми бачили один дорожній знак замість іншого [10], або великі помилки, як, наприклад, впевненість, що ми колись літали на повітряній кулі, хоча цього ніколи не було [11]. Так, цілком логічно виникає питання: де формуються хибні спогади? Кримінальний психолог Джулія Шоу вважає, що питання полягає не в тому, де наші спогади стають брехнею, а в тому, як брехня стає нашими спогадами. Вона наголошує, що комплексні і всебічні помилкові спогади цілих подій, ймовірно, менш поширені, ніж часткові (де ми неточно відтворюємо лише деталі подій, що відбулися), але ми природним чином вже заповнили так багато прогалів між фрагментами спогадів і зробили так багато припущень, що наше персональне минуле - це, по суті, просто клубок фантастики. Д. Шоу також переконана, що абсолютно у кожного можуть з'явитися (і з'являються) помилкові спогади [12].

Один з найважливіших парадоксів автобіографічної пам'яті полягає в тому, що особисті спогади досить легко піддаються спотворенню, до яких відносяться наступні: повна втрата доступу до інформації, добудова спогадів шляхом включення нових елементів (конфабуляція), з'єднання фрагментів різних спогадів (контамінація), конструювання нового спогаду, помилки у встановленні джерела інформації та багато іншого. Характер

подібних змін визначається ендогенними і екзогенними факторами. Під ендогенними факторами розуміють спотворення спогадів самим суб'єктом. Це може статися під впливом особливої мотивації, внутрішніх установок, емоцій, індивідуальних особистісних особливостей. Іноді спотворення викликаються дією захисних механізмів пам'яті, таких як витіснення, заміщення та ін. [2].

То чи ставить це під сумнів нашу сьогоднішню залежність від спогадів з боку підозрюваних, потерпілих, свідків, навіть співробітників поліції і адвокатів? «Ми не можемо достовірно відрізнити правдиві спогади від помилкових», - вважає психолог Елізабет Лофтус. Існує досить поширена думка, що коли з нами трапляється щось психологічно важке, то в пам'яті залишається глибокий слід. В одному великому опитуванні потенційним присяжним США було поставлено питання, чи згодні вони, чи ні, з наступним висловом: «Спогади людини про подію, що її травмувала, схожі на відеозапис, в якому деталі відтворюються, немов вони були закарбовані в мозок». Більше половини опитаних (52%) або повністю погодилися, або не знали, що відповісти. Ми часто чуємо від жертв злочинів щось на кшталт: «Я так злякався, ніколи не забуду цю особу!» Але чи так це? [13].

Е. Лофтус намагалася знайти відповідь на це питання за допомогою експерименту, який відбувався у дуже незвичних напружених умовах, що за рівнем стресу максимально подібні до тих, в яких опиняються перелічені вище особи. В експерименті брали участь солдати Міністерства оборони США, що проходили в той час тренування в Школі Вживання, а саме, спеціальну програму для підготовки до того випадку, якщо вони стануть військовими полоненими. Під час такого тренування солдати повинні спробувати уникнути захоплення ворогом, але їм це не вдається. Їх відправляють до в'язниці при військовому таборі, надягають на їхні голови мішки і кидають в жахливо незручну камеру. Частиною тренування

є півгодинний допит у ворожій і агресивній манері. У допиті присутні елементи фізичного насильства, такі як ляпаси, удари в живіт і об стіну. В кінці солдатів звільняють і перевіряють їх пам'ять. Вони намагаються ідентифікувати людину, яка проводила допит, і відповісти на питання пов'язані з пережитим випробуванням. Досвід, отриманий ними, є таким же, як якщо б вони були реально схоплені армією противника під час війни.

Психолог Чарльз Морган з колегами вивчав вплив цієї програми «Школи Вживання» протягом декількох років. Разом з Лофтус вони провели дослідження солдатів, що пройшли через тренування, яким під час перевірки пам'яті надавалася свідомо помилкова інформація. У деяких вона стосувалася «злочинця», який проводив ворожий допит. Їм показували фотографію людини, яку представляли, як ту, що проводила переговори, і задавали питання на кшталт: «Чи давав він вам їжу? Або ковдру?». Суть полягала в тому, що людина на фотографії була абсолютно сторонньою особистістю. Після отримання такої інформації 84% солдатів визнали в особі, зображеній на фотографії, того, хто їх допитував, і, звичайно ж, були неправі. Пам'ять солдатів на деталі також була піддана впливу. Наприклад, деяким було сказано про зброю, що можливо була присутня під час допиту. Близько 27% клялися, що бачили неіснуючу зброю. Ще одну групу запитали, чи був у кімнаті телефон. В результаті більше 90% відповіли, що бачили цей неіснуючий телефон. Ці дані демонструють, що навіть якщо трапилася стресова ситуація, пам'ять схильна помилятися. До того ж, це сталося з дуже великою частиною солдатів, і це не дивлячись на те, що вони були добре підготованими людьми [13].

Слід зауважити, що поза увагою багатьох науковців і практиків залишається той факт, що іноді допитувані, щоб заповнити прогалини сприйняття і пам'яті, доповнюють свідчення на підставі логіки і уяви

відповідно до своїх звичайних уявлень про нормальний хід подій. Н. І. Порубов наголошує, що, наприклад, при розслідуванні факту аварії, що мав місце на залізниці у справі виступав в якості свідка інженер залізничного транспорту. Цей очевидець аварії на допиті дуже докладно описав цю подію, хоча фактично він сприйняв лише деякі обставини тієї події. Свідка не слід представляти у вигляді робота, що діє за принципом: побачив - запам'ятав - відтворив. Він дає подіям свою моральну оцінку, суб'єктивно їх забарвлює. У цьому наочно переконаєшся при допиті кількох свідків, які спостерігали одну й ту саму подію. Їхні свідчення завжди різні в деталях [14].

Щодо виявлення та нейтралізації хибних спогадів, то у криміналістичній літературі зазначається, що усунення неповноти та суперечностей у показаннях, які зумовлені добросовісними помилками у сприйнятті, запам'ятовуванні та відтворенні, вимагає від слідчого, з одного боку, знання процесу формування показань і чинників, що на нього впливають, а з другого – використання тактичних прийомів, спрямованих на надання допомоги допитуваному в пригадуванні фактів і подій [15]. Однак ця точка зору потребує деяких пояснень. Процес нейтралізації добросовісних помилок у показаннях не слід зводити тільки до системи тактичних прийомів, спрямованих на актуалізацію забутого. Ідеальні сліди можуть містити не тільки фрагментарну, а й перекручену інформацію щодо дійсних обставин справи, яка й відтворюється особою під час допиту. Тому відповідні тактичні прийоми мають сприяти, крім актуалізації забутого, й усуненню хибної інформації [16].

Так, в ході досліджень було встановлено, що відрізнити помилкові спогади від істинних дуже складно: вони можуть бути дуже схожі за емоційним наповненням, кількістю подробиць, достовірністю, навіть функціональна активність мозку дуже схожа. Один з методів верифікації достовірності спогадів і розповідей, який називається СВСА (англ. Criteria

based content analysis, критеріальний аналіз змісту) можна використовувати з цією метою, але він не дає абсолютної гарантії, оскільки в більшості полягає у когнітивному виявленні брехні, а хибні спогади сприймаються людиною як і істинні [17].

Деякі вчені-криміналісти сформували підсистему тактичних прийомів, що спрямована на нейтралізацію добросовісних помилок на етапі запам'ятовування. Так, наприклад, Н. І. Порубов та І. А. Колесник до одного з блоків таких тактичних прийомів відносять блок тактичних прийомів, що спрямований на усунення «фантастичних нашарувань»: а) поставлення уточнюючих питань; б) пред'явлення матеріалізованої інформації (фотозображень); в) пред'явлення речових доказів; г) оголошення результатів інших слідчих дій; г) оголошення висновків експерта; д) допит на місці події [16]. Слід також виділити один з можливих переліків тактичних прийомів спрямованих на нейтралізацію добросовісних помилок на етапі відтворення, що включає блок тактичних прийомів, який спрямований на усунення логічних помилок допитуваного: а) поставлення уточнюючих питань; б) поставлення питань про обставини, що передують, супроводжують чи слідує за подією злочину; в) поставлення питань у хронологічній чи логічній послідовності; г) оголошення фрагментів показань інших осіб, що не збігаються із показаннями допитуваного; г) надання свідку можливості пояснити причини суперечностей у показаннях [16]. Хоча вказані тактичні прийоми на перший погляд пов'язані з хибними спогадами, однак на думку психологів фактично єдиним дієвим способом виявлення і нейтралізації останніх є виклик психолога під час допиту на досудовому розслідуванні. Він повинен пояснити слідчому, як працює людська пам'ять, і розповісти про ймовірну хибність показань допитуваного. Виклик психолога саме на етапі досудового розслідування є більш доцільним для уникнення виявлення хибних показань вже на етапі судового розгляду.

Наприклад, Е. Лофтус давала свідчення на розгляді у справі щодо збройного пограбування, що закінчилося вбивством. Двоє грабіжників здійснили розбійний напад на магазин, де знаходилися два продавці, один з яких був убитий пострілом з пістолета. Як тільки грабіжники залишили магазин, продавець що вижив натиснув на кнопку тривоги. Майже відразу приїхав патрульний і, як він повідомив пізніше, виявив продавця в шоковому стані. Ось все, що останній зміг повідомити, коли його попросили описати нападників: «Двоє чоловіків, один - з вусами».

Пізніше в поліцейському відділку продавець уточнив наданий ним опис: один з грабіжників був чоловік, мексиканець, у віці від 32 до 37 років, зріст близько 1,8 метра, вагою 80-85 кілограмів, кремезний, чорне волосся до плечей, неохайний вигляд. Він також описав і іншого грабіжника, розповів, як були вкрадені гроші, якими фразами сам продавець обмінювався з нападниками і як повідомив про подію в поліцію. Продавець допоміг поліцейським скласти фоторобот першого грабіжника. Приблизно через два тижні після нападу свідкові показали ряд чорно-білих фотографій. Він заявив, що людина на одній з них дуже схожа на одного з грабіжників (назвемо зображеного на ній Р. Дж). Насправді серед наданих поліцією знімків було дві фотографії цієї людини, але першу продавець пропустив. Приблизно через тиждень йому показали шість кольорових фотографій. Він перегорнув їх і, дійшовши до знімка Р. Дж., відклав його. Він продовжив переглядати інші фотографії, потім знову взяв знімок Р. Дж. І сказав: «Це він. Його обличчя я ні за що не забуду». Через півтора місяці після нападу патрульний, який всього за кілька хвилин до того, як отримав повідомлення про пограбування, не поспішаючи проїхав повз магазин і зауважив всередині двох мексиканців, дав свідчення в поліції. Коли його попросили подивитися фотографії, він упізнав Р. Дж. Пізніше він додав, що бачив його фотографію в газеті.

Р. Дж. постав перед судом за звинуваченням у пограбуванні і

вбивстві. Оскільки єдиним наявним доказом у справі були результати свідків впізнання, адвокат, який виступав на його захист, зажадав запросити психолога для надання свідчень. Е. Лофтус почала з короткого опису природи людської пам'яті, а потім перерахувала психологічні чинники, які в даному випадку впливали на показання свідків:

- Час утримання інформації в пам'яті. Скільки часу пройшло з моменту пограбування до моменту, коли свідки спробували згадати те, що сталося? Для продавця - два тижні, для патрульного - більш як півтора місяця;
- Фокусування на зброю. Обидва грабіжники мали при собі пістолети, і зі свідчень продавця було ясно, що він в основному дивився на зброю. Впізнання людей іншої раси. Зазвичай люди однієї раси не помічають індивідуальних відмінностей у зовнішності представників інших рас («вони всі на одне обличчя»). Продавець і патрульний були білими, а грабіжники – мексиканцями;
- Інформація, отримана після події. Перш ніж впізнати Р. Дж., патрульний бачив в газеті його фотографію, яка могла потім стати частиною його спогадів;
- Ненавмисне перенесення (прийняття людини, побаченої в одній ситуації, за людину, яку ви насправді бачили при інших обставинах). Продавець пропустив перший знімок Р. Дж., але впізнав його, дійшовши до другої фотографії. Можливо, тепер Р. Дж. здавався йому знайомим, тому що до цього продавець бачив не його, а його фотографію.

В результаті підсудного було звільнено від відповідальності, оскільки в суду залишилося забагато питань щодо того, чи можна вважати результати впізнання достовірними і заявити про винуватість Р. Дж [18].

Висновки. Очевидно, показання з боку підозрюваних, потерпілих, свідків, співробітників поліції і адвокатів не слід розцінювати як надійні,

непорушні докази, якими вони вважалися в минулому, оскільки останні часто виявляються недостовірними. Таким чином, слід розглядати виклик психолога під час допиту на досудовому розслідуванні як один з способів перевірки достовірності, виявлення та нейтралізації хибних спогадів.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
2. Нуркова. В.В. Свєршеніє продолаєтєся: Психологія автобіографічної пам'яті лїчності. — М.: УРАО, 2000.
3. Мартинова А. В. Человеческая память: норма и аномалии / А. В. Мартинова // Вестник Московского государственного университета печати. – 2012. – С. 125–127.
4. Коновалова В. О. Юридична психологія: Підручник / В. О. Коновалова, В. Ю. Шепітько. – Х.: Право, 2008. – 240 с.
5. Якуб М. Л. Показания свидетелей и потерпевших (оценка показаний свидетелей и потерпевших на предварительном следствии и в суде I-й инстанции) / М. Л. Якуб. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1968. – 128 с.
6. Смыслов В. И. Свидетель в советском уголовном процессе / В. И. Смыслов. – М.: Высш. шк., 1973. – 160 с.
7. Порубов Н. И. Научные основы допроса на предварительном следствии / Н. И. Порубов. – 1978. – 176 с.
8. Порубов Н. И. Допрос: процессуальные и криминалистические аспекты / Н. И. Порубов, А. Н. Порубов. – Москва: Юрлитинформ, 2013. – 304 с.
9. Колесник І. А. Проблеми виникнення добросовісних помилок під час сприйняття свідками вбивств / І. А. Колесник. – 2011.
10. Loftus, Elizabeth F.; Miller, David G.; Burns, Helen J. Semantic integration of verbal information into a visual memory. *Journal of*

- Experimental Psychology: Human Learning and Memory, Vol 4(1), Jan 1978, 19-31.
11. Maryanne Garry, Matthew P. Gerrie. When Photographs Create False Memories. *Current Directions in Psychological Science* December 2005 vol. 14 no. 6321-325.
  12. Shaw J. How False Memory Changes What Happened Yesterday [Электронний ресурс] / Julia Shaw. – 2016. – Режим доступу: <https://blogs.scientificamerican.com/mind-guest-blog/how-false-memory-changes-what-happened-yesterday/>
  13. Jacobs L. Elizabeth Loftus on embedding false memories in U.S. soldiers [Электронний ресурс] / Liz Jacobs. – 2013. – Режим доступу: <https://blog.ted.com/elizabeth-loftus-on-embedding-false-memories-in-u-s-soldiers/>
  14. Порубов Н. И. Тактика допроса на предварительном следствии / Н. И. Порубов., 1998. – 208 с.
  15. Селиванова Н. А. Руководство для следователей / Н. А. Селиванова, В. А. Снеткова., 1998. – 320 с.
  16. Колесник І. А. Тактика нейтралізації добросовісних помилок у показаннях свідків / І. А. Колесник. – 2010. – С. 113–118.
  17. Criteria-Based Content Analysis: An empirical test of its underlying processes [Электронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10683160500129007>.
  18. Лофтус Э. Память. Пронзительные откровения о том, как мы запоминаем и почему забываем / Элизабет Лофтус., 2018. – 256 с.

References

1. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
2. Nurkova. V.V. Svershenye prodolzhaetsja: Psykhologyja

- avtobyoghrafycheskoj pamjaty lychnosty. — M.: URAO, 2000.
3. Martynova A. V. Chelovecheskaja pamjatj: norma y anomalyy / A. V. Martynova // Vestnyk Moskovskogo gosudarstvennogo unyversyteta pechaty. – 2012. – S. 125–127.
  4. Konovalova V. O. Jurydychna psyhologhija: Pidruchnyk / V. O. Konovalova, V. Ju. Shepitjko. – Kh.: Pravo, 2008. – 240 s.
  5. Jakub M. L. Pokazanyja svydetelej y poterpevsykh (ocenka pokazanyj svydetelej y poterpevsykh na predvartelnom sledstvyj y v sude I-j ynstancyj)/M. L. Jakub. – M.: Yzd-vo Mosk. un-ta, 1968. – 128 s.
  6. Смыслов В. Я. Свидетель в советском уголовном процессе / В. Я. Смыслов. – М.: Высш. shk., 1973. – 160 s.
  7. Порубов Н. Я. Научные основы допроса на предварительном следствии / Н. Я. Порубов. – 1978. – 176 s.
  8. Порубов Н. Я. Допрос: процесуальные y криминалыстыческие аспекты / Н. Я. Порубов, А. Н. Порубов. – Москва: Jurlytynform, 2013. – 304 s.
  9. Kolesnyk I. A. Problemy vynykennja dobrosovisnykh pomylok pid chas spryjnjattja svidkamy vbyvstv / I. A. Kolesnyk. – 2011.
  10. Loftus, Elizabeth F.; Miller, David G.; Burns, Helen J. Semantic integration of verbal information into a visual memory. *Journal of Experimental Psychology: Human Learning and Memory*, Vol 4(1), Jan 1978, 19-31.
  11. Maryanne Garry, Matthew P. Gerrie. When Photographs Create False Memories. *Current Directions in Psychological Science* December 2005 vol. 14 no. 6321-325.
  12. Shaw J. How False Memory Changes What Happened Yesterday [Elektronnyj resurs] / Julia Shaw. – 2016. – Rezhym dostupu: <https://blogs.scientificamerican.com/mind-guest-blog/how-false-memory-changes-what-happened-yesterday/>
  13. Jacobs L. Elizabeth Loftus on embedding false memories in U.S. soldiers

- [Elektronnyj resurs] / Liz Jacobs. – 2013. – Rezhym dostupu: <https://blog.ted.com/elizabeth-loftus-on-embedding-false-memories-in-u-s-soldiers/>
14. Porubov N. Y. Taktyka doprosa na predvaryteljnom sledstvyy / N. Y. Porubov., 1998. – 208 s.
  15. Selyvanova N. A. Rukovodstvo dlja sledovatelej / N. A. Selyvanova, V. A. Snetkova., 1998. – 320 s.
  16. Kolesnyk I. A. Taktyka nejtralizaciji dobrosovisnykh pomylok u pokazannjakh svidkiv / I. A. Kolesnyk. – 2010. – S. 113–118.
  17. Criteria-Based Content Analysis: An empirical test of its underlying processes [Elektronnyj resurs] – Rezhym dostupu do resursu: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10683160500129007>.
  18. Loftus Э. Pamjatj. Pronzyteljnye otkrovenyja o tom, kak мы zapomynaem y pochemu zabываем / Элизabet Loftus., 2018. – 256 s.